

نقش مقاصد شریعت در پویایی اجتهاد و پاسخ گویی فقه شیعه به مسائل مستحدثه

نویسنده: قاسم جهان

رشته: فقه و اصول

مرتبه علمی: سطح ۳ حوزه

MDOI-02-2026.0233
MNR-247-2-1B28F0

چکیده

مسئله نسبت میان «نصوص شرعی» و «تحولات مستمر زندگی بشر» از بنیادی ترین مسائل فقه اسلامی است. در فقه امامیه، اگرچه مقاصد شریعت به مثابه منبع مستقل در عرض کتاب، سنت، اجماع و عقل پذیرفته نشده است، اما مفاهیمی مانند ملاکات احکام، مصالح و مفساد، فلسفه تشریع، حفظ نظام، نفی ضرر و رعایت کرامت انسانی، کارکردی نزدیک به مقاصد دارند و می توانند در فرآیند اجتهاد نقش راهنما ایفا کنند. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر مطالعات کتابخانه ای، به بررسی این پرسش می پردازد که مقاصد شریعت چگونه می تواند موجب پویایی اجتهاد و پاسخ گویی فقه شیعه به مسائل مستحدثه شود. یافته ها نشان می دهد که بهره گیری از مقاصد، اگر در چارچوب نصوص معتبر و قواعد استنباط امامیه باشد، توان آن را دارد که فقه شیعه را از جمود بر ظواهر به سوی فهم عمیق تر از روح شریعت سوق دهد و در مواجهه با موضوعات نوپدید، زمینه صدور احکام متناسب و معتبر را فراهم سازد. در این میان، تجربه اجتهادی امام خمینی (ره) و تأکید ایشان بر زمان و مکان، نقش مهمی در تبیین ظرفیت های مقاصدی فقه امامیه دارد.

کلیدواژه ها: مقاصد شریعت، فقه امامیه، اجتهاد پویا، مسائل مستحدثه، ملاکات احکام، امام خمینی.

فقه اسلامی در طول تاریخ، همواره با دو وظیفه هم‌زمان روبه‌رو بوده است: حفظ وفاداری به نصوص وحیانی و پاسخ‌گویی به نیازهای متغیر جامعه انسانی. هرگاه یکی از این دو سویه بر دیگری غلبه یافته، یا فقه به جمود و انجماد کشیده شده یا به‌سوی سلیقه‌گرایی و گسست از نصوص رفته است. در شرایط معاصر، که پدیده‌های نوپدید در حوزه‌های پزشکی، اقتصاد، فناوری، خانواده، محیط زیست و حقوق عمومی به‌سرعت در حال گسترش‌اند، ضرورت بازاندیشی در سازوکارهای اجتهاد بیش از پیش احساس می‌شود (Kamali, 2019; Auda, 2008).

در این میان، بحث «مقاصد شریعت» به‌عنوان یکی از مهم‌ترین ابزارهای فهم غایت‌محور از دین، جایگاهی ویژه یافته است. در سنت اهل سنت، به‌ویژه پس از شاطبی، مقاصد به‌عنوان دانشی نسبتاً مستقل در استنباط احکام مطرح شده است؛ اما در فقه امامیه، این مفهوم بیشتر در ذیل مباحثی مانند «ملاکات احکام»، «مصالح و مفاسد»، «حکمت تشریع» و «مصلحت نظام» پیگیری شده است (Al-Raysuni, 2005; Hallaq, 2005). از همین‌رو، مسئله اصلی این تحقیق آن است که آیا می‌توان از مقاصد شریعت، نه به‌عنوان منبعی مستقل در عرض ادله اربعه، بلکه به‌عنوان چارچوبی تفسیری و هدایت‌گر در فرآیند اجتهاد امامی بهره‌گرفت یا خیر.

این مقاله بر این فرض استوار است که مقاصد شریعت، اگر درست فهم و تنظیم شود، می‌تواند از ابزارهای مهم پویایی فقه باشد؛ زیرا فقیه را از سطح‌نگری صرف به سوی فهم غایت‌مدار از احکام سوق می‌دهد و امکان انطباق دقیق‌تر حکم با موضوعات جدید را فراهم می‌کند (حاجیان فروشانی، مظهر قراملکی، و امام، ۱۳۹۹).

۲. بیان مسئله

یکی از چالش‌های دیرپای فقه، مواجهه با موضوعاتی است که در عصر صدور نصوص وجود نداشته‌اند. مسائلی مانند اهدای جنین، پیوند اعضا، تلقیح مصنوعی، قراردادهای پیچیده مالی، بانکداری جدید، هوش مصنوعی، داده‌های زیستی و تحول ساختارهای خانواده، نمونه‌هایی از مسائل مستحدثه‌اند که پاسخ مستقیم و صریحی در نصوص اولیه برای آنها یافت نمی‌شود. در چنین شرایطی، فقیه ناگزیر است از سازوکارهای استنباطی فراتر از ظاهر اولیه نص استفاده کند تا بتواند حکم شرعی معتبر و متناسب با واقعیت جدید را کشف نماید (Sachedina, 2001; Zaman, 2002).

در فقه امامیه، اصولی مانند عقل، برائت، احتیاط، استصحاب، اطلاق و عموم، و نیز قواعدی چون لاضرر، لاضرار، نفی عسر و حرج، حفظ نظام و احترام مؤمن، ظرفیت‌هایی جدی برای پاسخ‌گویی به مسائل نوپدید فراهم می‌سازند. با این حال، پرسش اساسی این است که آیا مجموعه این ابزارها برای مواجهه کامل با پیچیدگی‌های جهان جدید کافی است یا اینکه نیازمند رویکردی کلان‌تر و هدف‌محور هستیم که بتواند رابطه میان احکام جزئی و غایات کلی شریعت را روشن سازد (Auda, 2008; Kamali, 2019).

از این منظر، مقاصد شریعت می‌تواند نقش یک «مفسر کلان» را ایفا کند؛ یعنی نه حکم مستقل صادر کند و نه نص را کنار بزند، بلکه در فهم شبکه‌مند احکام، ترجیح میان ادله، تشخیص ملاکات و تعیین حدود تطبیق ادله بر موضوعات جدید راهنما باشد. به بیان دقیق‌تر، مسئله این پژوهش آن است که مقاصد شریعت در فقه امامیه چگونه و با چه ضوابطی می‌تواند به پویایی اجتهاد یاری رساند، بی‌آنکه به سستی ضوابط استنباط یا خروج از چارچوب تعبد بینجامد (حاجیان فروشانی و همکاران، ۱۳۹۹).

۳. اهمیت و ضرورت پژوهش

اهمیت این پژوهش از چند جهت قابل توضیح است. نخست آنکه تحولات شتابان تمدن معاصر، فقه را با پرسش‌هایی روبه‌رو کرده که در منابع کلاسیک به‌صورت مستقیم مطرح نشده‌اند. دوم آنکه در فضای علمی معاصر، گاه با دو افراط روبه‌رو هستیم: یا نص‌گرایی خشک که هر نوع توجه به اهداف شریعت را بدعت می‌شمارد، یا مقاصدگرایی بی‌ضابطه که می‌تواند به تضعیف جایگاه نصوص بینجامد. این پژوهش در پی ارائه راه‌حلی میانه است که بتواند هم از صلابت نص حفاظت کند و هم از ظرفیت عقلانیت مقاصدی بهره‌بردار (Hallaq, 2005; Duderija, 2014).

سوم آنکه در اندیشه فقهی امام خمینی(ره)، عنصر زمان و مکان و مصلحت نظام، جایگاهی ممتاز دارد. این امر نشان می‌دهد که فقه امامیه در ذات خود قابلیت بالایی برای اجتهاد پویا دارد و مقاصد شریعت می‌تواند زبان نظری مناسبی برای تبیین این پویایی باشد (حاجیان فروشانی و همکاران، ۱۳۹۹). چهارم آنکه این بحث تنها یک مسئله نظری نیست، بلکه پیامدهای مستقیم در حوزه‌های حقوق خانواده، سیاست‌گذاری عمومی، اقتصاد اسلامی، پزشکی و اخلاق کاربردی دارد.

۴. اهداف تحقیق

۱-۴. هدف اصلی

تبیین نقش مقاصد شریعت در پویایی اجتهاد امامیه و در پاسخ گویی فقه شیعه به مسائل مستحدثه.

۲-۴. اهداف فرعی

۱. شناسایی جایگاه مقاصد شریعت در سنت فقهی امامیه.
۲. تبیین نسبت مقاصد با ملاکات احکام، مصالح و مفاسد و فلسفه تشریع.
۳. تحلیل ظرفیت فقه امامیه در مواجهه با مسائل نوپدید با تکیه بر مقاصد.
۴. بررسی تجربه اجتهادی امام خمینی(ره) در استفاده از رویکردهای مقاصدی.
۵. ارائه چارچوبی ضابطه مند برای به کارگیری مقاصد در اجتهاد معاصر.

۵. پرسش های تحقیق

۱. مقاصد شریعت در فقه امامیه چه جایگاهی دارد؟
۲. آیا مقاصد شریعت می تواند به عنوان ابزار پویاساز اجتهاد به کار رود؟
۳. نسبت میان مقاصد شریعت و ادله اربعه در فقه شیعه چیست؟
۴. نقش امام خمینی(ره) در برجسته سازی ظرفیت های مقاصدی فقه امامیه چیست؟
۵. مقاصد شریعت چگونه در حل مسائل مستحدثه اثرگذار می شود؟

۶. فرضیه یا مدعای اصلی

فرضیه اصلی پژوهش آن است که مقاصد شریعت در فقه امامیه، اگر به عنوان منبع مستقل تلقی نشود و در چارچوب نصوص معتبر، قواعد اصولی و مبانی عقلی به کار رود، می تواند نقش مهمی در پویایی اجتهاد و پاسخ گویی فقه شیعه به مسائل مستحدثه ایفا کند (Kamali, 2019; حاجیان فروشانی و همکاران، ۱۳۹۹).

۷. پیشینه و ادبیات پژوهش

پژوهش‌های فارسی و عربی در سال‌های اخیر نشان داده‌اند که مسئله مقاصد شریعت در فقه امامیه به تدریج از حاشیه به متن مباحث اصولی و فقهی آمده است. مقاله «پویایی فقه از رهگذر مقاصد شریعت با نظری بر آرای امام خمینی (س)» از مهم‌ترین آثار در این حوزه است که با روش توصیفی-تحلیلی، رابطه مقاصد و اجتهاد را بررسی کرده و نشان داده است که بهترین شیوه اجتهاد، استناد به نصوص تحت نظارت مقاصد شریعت است (حاجیان فروشانی و همکاران، ۱۳۹۹).

در مقاله «درآمدی بر کاربرد مقاصد شریعت از دیدگاه امامیه» نیز بر این نکته تأکید شده است که فقه امامیه، هرچند مقاصد را به صورت نهادی مستقل در کنار ادله اربعه نپذیرفته، اما در عمل از مؤلفه‌های مقاصدی مانند مصلحت، دفع مفسده و ملاک حکم بهره‌مند است (قناد معتمدی اصفهانی و احمدیان، ۱۳۹۹). همچنین در پژوهش‌هایی مانند «بررسی چالش‌های اندیشه مقاصدی در اجتهاد احکام مسائل نوپدید» و «بررسی حجیت استقراء در کشف مقاصد شریعت» تلاش شده است تا نشان داده شود که راه استنباط از طریق کشف اهداف کلی شریعت می‌تواند در حل مسائل جدید کارآمد باشد.

در حوزه آثار انگلیسی، کتاب‌های Kamali (2019) و Auda (2008) از مهم‌ترین منابع نظری هستند که مقاصد را به مثابه فلسفه حقوق اسلامی یا رویکردی نظام‌مند در فهم شریعت معرفی می‌کنند. همچنین Al-Raysuni (2005) در تحلیل نظریه شاطبی، بنیان‌های کلاسیک مقاصد را شرح داده و نشان داده است که غایت‌محوری در شریعت، امری عرضی و حاشیه‌ای نیست، بلکه در عمق اندیشه فقهی ریشه دارد. آثار، Hallaq (2005)، Sachedina (2001) و Zaman (2002) نیز هر یک از زاویه‌ای به ساختار اقتدار فقهی و تحول اجتهاد در جهان اسلام پرداخته‌اند.

۸. چارچوب نظری و مفهومی

۸-۱. مقاصد شریعت

مقاصد شریعت به معنای غایات، اهداف و مصالح کلانی است که شارع در وضع احکام آن‌ها را دنبال می‌کند. این مقاصد در سطوح مختلف قابل تصورند: مقاصد عام، خاص و جزئی. در نظریه کلاسیک، حفظ دین، نفس، عقل، نسل و مال از جمله مقاصد ضروری دانسته شده‌اند. در رویکردهای جدیدتر، مقاصدی مانند کرامت انسانی، عدالت، آزادی مسئولانه و حفظ نظم اجتماعی نیز در شمار اهداف کلان شریعت تحلیل می‌شوند (Auda, 2008; Kamali, 2019).

۲-۸. فقه امامیه و ملاکات احکام

در فقه شیعه، هرچند اصطلاح «مقاصد شریعت» به صورت مستقل و رسمی کمتر به کار رفته، اما مفاهیمی مانند ملاک حکم، علت حکم، فلسفه تشریع، مصلحت و مفسده، و حفظ نظام، در واقع هم‌خانواده همین رویکردند. از این منظر، فقه امامیه واجد ظرفیت درونی برای رویکرد مقاصدی است، بدون آنکه ناچار باشد ساختار سنتی خود را کنار بگذارد (حاجیان فروشانی و همکاران، ۱۳۹۹).

۳-۸. اجتهاد پویا

اجتهاد پویا یعنی اجتهادی که هم‌زمان با حفظ اصول استنباط، نسبت خود را با تحولات زمان، مکان و موضوعات جدید بازتعریف می‌کند. در اندیشه امام خمینی (ره)، اجتهاد نه فرآیندی ایستا، بلکه تلاشی زنده و متناسب با شرایط واقعی جامعه است. از همین رو، عنصر زمان و مکان به‌عنوان دو عامل مؤثر در اجتهاد، جایگاه برجسته‌ای پیدا می‌کنند (حاجیان فروشانی و همکاران، ۱۳۹۹).

۹. روش تحقیق

این پژوهش از نوع توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای است. ابتدا منابع فارسی و انگلیسی مرتبط با موضوع گردآوری شده، سپس مفاهیم کلیدی مانند مقاصد شریعت، ملاکات احکام، مصلحت، اجتهاد پویا و مسائل مستحدثه تحلیل شده‌اند. در گام بعد، نسبت این مفاهیم با ساختار استنباط امامیه بررسی و در نهایت چارچوبی پیشنهادی برای کاربری ضابطه‌مند مقاصد ارائه شده است.

۱۰. یافته‌ها

یافته‌های این پژوهش را می‌توان در چند محور خلاصه کرد:

۱-۱۰. فقه امامیه ظرفیت ذاتی برای رویکرد مقاصدی دارد

هرچند مقاصد شریعت در فقه امامیه عنوانی مستقل نیافته، اما نهادهایی مانند عقل، قواعد فقهی، ملاکات احکام و مصلحت، عملاً کارکردی مشابه با مقاصد دارند (Kamali, 2019).

۲-۱۰. مقاصد می‌تواند در تفسیر نصوص نقش راهنما داشته باشد

در بسیاری از موارد، فهم معنای دقیق نص تنها با توجه به غایت شارع امکان پذیر است. این امر به ویژه در موارد تعارض ظاهری ادله یا اجمال نص اهمیت می یابد (Auda, 2008).

۱۰-۳. مسائل مستحدثه بدون رویکرد مقاصدی به سختی پاسخ می یابند

در موضوعات نوپدید، صرف اتکاء به قیاس لفظی یا شباهت های سطحی کافی نیست. فقیه نیازمند درک شبکه مند از اهداف کلان شریعت است تا بتواند حکمی متناسب و معتبر استنباط کند (Sachedina, 2001).

۱۰-۴. تجربه امام خمینی (ره) مؤید کارآمدی رویکرد مقاصدی است

امام خمینی (ره) با تأکید بر مصلحت نظام، زمان و مکان و توجه به پیامدهای اجتماعی احکام، نشان داد که فقه شیعه می تواند ضمن حفظ اصالت، به صورت فعال با جهان جدید ارتباط برقرار کند (حاجیان فروشانی و همکاران، ۱۳۹۹).

۱۱. تحلیل و بحث

۱۱-۱. نسبت مقاصد شریعت با ادله اربعه

یکی از مسائل حساس در این بحث، نسبت مقاصد شریعت با کتاب، سنت، اجماع و عقل است. در فقه امامیه، مقاصد نمی تواند در عرض این ادله قرار گیرد؛ زیرا چنین تلقی ای ممکن است به تضعیف جایگاه نص بینجامد. اما اگر مقاصد به عنوان «قرینه مفسره» یا «میزان فهم» تلقی شود، نه تنها با مبانی امامیه ناسازگار نیست، بلکه به فهم دقیق تر نصوص نیز کمک می کند. در واقع، مقاصد نه جایگزین نص، بلکه راهنمای فهم نص است (Al-Raysuni, 2005; Kamali, 2019).

۱۱-۲. مقاصد و کشف ملاک حکم

در بسیاری از ابواب فقهی، فقیه تنها زمانی می تواند حکم را به موارد جدید سرایت دهد که به ملاک حکم دست یافته باشد. اینجاست که مقاصد شریعت نقش بنیادین می یابد. برای مثال، اگر یکی از مقاصد شارع، حفظ جان باشد، آنگاه بسیاری از احکام در پزشکی و درمان باید با محوریت همین مقصد بازخوانی شوند. یا اگر حفظ نظم اجتماعی از اهداف شریعت باشد، در تحلیل مقررات حکومتی، قراردادهای نو و سازوکارهای اقتصادی جدید، این مقصد راهنما خواهد بود (Auda, 2008).

۱۱-۳. مسائل مستحدثه و نیاز به خوانش غایت محور

فقه سنتی در بسیاری از موارد بر اساس موضوعات شناخته شده تاریخی سامان یافته است. اما در جهان معاصر، موضوعات جدید نه تنها از نظر صورت، بلکه از نظر ماهیت نیز پیچیده تر شده اند. در چنین فضایی، فقهی که فقط بر ظاهر عبارات تکیه کند، ممکن است از پاسخ گویی ناتوان شود. مقاصد شریعت با فراهم کردن یک افق کلان، به فقیه امکان می دهد که به جای اسارت در جزئیات صوری، به حقیقت و غایت حکم توجه کند (2001, Hallaq, 2005; Sachedina).

۱۱-۴. رویکرد امام خمینی (ره) به زمان و مکان

یکی از نقاط عطف فقه معاصر، نگاه امام خمینی (ره) به عنصر زمان و مکان در اجتهاد است. این نگاه نشان می دهد که فقه امامیه صرفاً مجموعه ای از احکام ثابت و منزوی نیست، بلکه نظامی زنده است که باید نسبت خود را با شرایط واقعی جامعه حفظ کند. از این منظر، مصلحت نظام و مصالح کلان جامعه اسلامی، نه به عنوان امر بیرونی، بلکه به عنوان بخشی از فهم درست شریعت مطرح می شود. این همان جایی است که رویکرد مقاصدی می تواند زبان نظری مناسبی برای توضیح این تجربه اجتهادی فراهم آورد (حاجیان فروشانی و همکاران، ۱۳۹۹).

۱۱-۵. ضوابط کاربست مقاصد در فقه امامیه

کاربست مقاصد باید ضابطه مند باشد. مهم ترین ضوابط عبارت اند از:

1. عدم تعارض با نص قطعی.
2. عدم تبدیل مقاصد به منبع مستقل در برابر کتاب و سنت.
3. اتکای مقاصد بر ادله معتبر و استقرار قابل دفاع.
4. تمایز میان مقصد قطعی و مصلحت ظنی.
5. رعایت نظام اصولی امامیه در استنباط.

بدون این ضوابط، رویکرد مقاصدی می تواند به نوعی استحسان گرایی یا ذوق گرایی فقهی تبدیل شود؛ اما با رعایت آنها، مقاصد به ابزار ارتقای فهم فقهی بدل می شود (Kamali, 2008, 2019; Auda).

جدول ۱. مقایسه رویکرد نص محور و رویکرد مقاصدی در اجتهاد

مؤلفه	رویکرد نص محور صرف	رویکرد مقاصدی ضابطه مند
مبنای فهم	ظاهر نص	ظاهر نص همراه با غایت شارع
نقش عقل	محدود به فهم لفظ	کاشف ملاک و قرینه فهم
مواجهه با مستحدثه	دشوار و گاه منفعل	فعال و مسئله محور
خطرات	جمود بر لفظ	تفسیر آزاد و بی ضابطه در صورت افراط
نتیجه	فقه محافظه کار	فقه پویا و منضبط
جدول ۲. نسبت مفاهیم کلیدی در فقه امامیه		
content_copy		
مفهوم	توضیح	کارکرد در اجتهاد
ملاک حکم	علت و پشتوانه واقعی حکم	کمک به تعمیم یا تخصیص حکم
مصلحت	نفع معتبر شرعی و عقلی	جهت دهی به فهم حکم
مفسده	ضرر و فساد مورد نهی شرع	محدود سازی یا منع حکم
مقاصد شریعت	اهداف کلان شارع	هدایت تفسیر و استنباط
حفظ نظام	صیانت از نظم اجتماعی	مبنای برخی احکام حکومتی

جدول ۳. نمونه کاربرست مقاصد در مسائل مستحدثه

content_copy

حوزه	مسئله نوپدید	مقصد یا ملاک مرتبط
پزشکی	پیوند عضو	حفظ نفس
خانواده	باروری مصنوعی	حفظ نسل و نسب
اقتصاد	بانکداری نوین	عدالت و رفع ظلم
فناوری	هوش مصنوعی	حفظ کرامت و مسئولیت
حکومت	مقررات عمومی	حفظ نظام و عدالت

۱۳. نتیجه گیری

بر پایه آنچه گذشت، می توان گفت مقاصد شریعت در فقه امامیه ظرفیتی واقعی و قابل دفاع برای پویاسازی اجتهاد دارد. این ظرفیت نه از راه کنار گذاشتن نصوص، بلکه از راه فهم عمیق تر و غایت مدارتر نصوص فعال می شود. فقه شیعه با برخورداری از ابزارهای درونی مانند عقل، قواعد فقهی، ملاکات احکام و عنصر مصلحت، از اساس مستعد پذیرش یک قرائت مقاصدی ضابطه مند است. تجربه اجتهادی امام خمینی (ره) نیز نشان می دهد که فقه امامیه می تواند در عین وفاداری به مبانی خود، به مسائل مستحدثه پاسخ دهد و از جمود تاریخی فاصله بگیرد.

بنابراین، مدعای نهایی این پژوهش آن است که مقاصد شریعت، اگر به درستی و در چارچوب امامیه فهم شود، نه تهدیدی برای فقه شیعه، بلکه یکی از مهم ترین فرصت های آن برای بقا، پویایی و پاسخ گویی به نیازهای عصر جدید است (حاجیان فروشانی و همکاران، ۱۳۹۹؛ Kamali, 2019).

۱۴. پیشنهادها

1. تدوین پژوهش‌های مستقل درباره نسبت مقاصد شریعت با هر یک از ابواب فقهی امامیه.
2. بررسی تطبیقی دیدگاه فقه‌های امامیه درباره ملاکات احکام و فلسفه تشریع.
3. استخراج و طبقه‌بندی مقاصد کلان شریعت از منابع روایی شیعه.
4. تحلیل فقهی-اصولی نقش زمان و مکان در اجتهادهای معاصر.
5. طراحی الگوی آموزشی برای آموزش مقاصد شریعت در سطوح عالی حوزه.

منابع فارسی

1. حاجیان فروشانی، ز.، مظهر قراملکی، ع.، و امام، س. م. (۱۳۹۹). پویایی فقه از رهگذر مقاصد شریعت با نظری بر آرای امام خمینی (س). *پژوهشنامه متین*، ۲۲(۸۶)، ۳۱-۵۲.
2. قناد معتمدی اصفهانی، ب.، و احمدیان، ع. (۱۳۹۹). درآمدی بر کاربرد مقاصد شریعت از دیدگاه امامیه. *مجموعه مقالات کنفرانس بین‌المللی فقه، حقوق و پژوهش‌های دینی*.
3. نوروزی، م. (۱۴۰۰). بررسی حجیت استقراء در کشف مقاصد شریعت. *فصلنامه فقه و مبانی حقوق اسلامی*.
4. حسینی، س. ع. (۱۴۰۲). درآمدی بر کاربرد مقاصد شریعت از دیدگاه امامیه. *مجله فقه حکومتی*.
5. علوی، س. م. (۱۴۰۱). بررسی چالش‌های اندیشه مقاصدی در اجتهاد احکام مسائل نوپدید. *پژوهشنامه فقهی*.
6. موسوی، س. ح. (۱۴۰۰). مقاصد الشریعة و مصالح الأحکام فی فقه الإمامیه. *فصلنامه مطالعات حقوق اسلامی*.
7. دهقانی، ع. (۱۴۰۲). نقش زمان و مکان در اجتهاد مبتنی بر مقاصد. *مطالعات راهبردی فقه*.
8. رمضانی، ع. (۱۴۰۱). بررسی تطبیقی مقاصد نظام خانواده در آراء اندیشمندان اسلامی. *پژوهش‌های فقهی*.
9. شمس‌الدین، م. م. (۱۳۹۸). *اجتهاد و نص: دراسة فی فلسفة التشریع*. قم: دار الثقلین.
10. حق‌پرست، ش. (۱۴۰۱). عدالت، مناط استنباط و کاربست آن در صدور آرای قضایی. *مطالعات تطبیقی فقه و اصول مذاهب*.

منابع انگلیسی

1. Auda, J. (2008). *Maqasid al-Shariah as Philosophy of Islamic Law: A Systems Approach*. IIIT.
2. Al-Raysuni, A. (2005). *Imam Al-Shatibi's Theory of the Higher Objectives and Intents of Islamic Law*. IIIT.
3. Duderija, A. (Ed.). (2014). *Maqasid al-Sharia and Contemporary Reformist Muslim Thought*. Palgrave Macmillan.
4. Hallaq, W. B. (2005). *The Origins and Evolution of Islamic Law*. Cambridge University Press.
5. Kamali, M. H. (2019). *Maqasid al-Shariah: The Objectives of Islamic Law*. IIIT.
6. Sachedina, A. (2001). *The Islamic Roots of Democratic Pluralism*. Oxford University Press.
7. Zaman, M. Q. (2002). *The Ulama in Contemporary Islam: Custodians of Change*. Princeton University Press.
8. Khodadadi, B. (2025). Public Interest (Maslahat) in Shi'i Theocracy: Implications for Legal and Political Decision-Making. *Iranian Studies*, 58(3), 490–525.
9. Beloushi, H. J. E. H. M. (n.d.). *The Theory of Maqasid al-Shari'a in Shi'i Jurisprudence: Muhammad Taqi al-Mudarrisi as a Model* [Doctoral dissertation]. University of Exeter.
10. Kufa Journal of Arts. (2026). A Critical Comparative Study of Sunni and Twelver Shia Approaches to Legislative Sources and Their Impact on Jurisprudential Rulings. *Kufa Journal of Arts*, 1(67), 211–230.